

Nemzet: államnemzet, kultúrnemzet

Vázlat*

I. ÚJ POLITIKAI GYAKORLAT – ÚJ GONDOLKODÁS. Magyarországon az 1980-as évek elején új politikai gyakorlat kezdődött az állami intézményektől függetlenül szerveződő ún. kis közösségekkel szemben. A párt legfelsőbb vezető szerveinek képviselői jelentek meg „nemzetiségi” kongresszusokon, egyházak bontakoznak ki az „állami védnökség” alól...

A társadalom – pontosabban a középrétegek – kezdi értelmezni az új – egyelőre inkább csak felsőbb szinten érvényre jutó – politikát. Bennünket itt most természetesen a nemzeti kisebbségek érdekelnek.

• A magyar társadalom egy része így gondolkodott: azért kell toleránsnak lennünk a hazai svábok, románok, szlovákok, délszlávok irányában, mert akkor a szomszédos országokban engedélyesebbek lesznek a magyar kisebbséggel szemben, több kollektív jogot, iskolát, önkormányzatot adnak majd számukra. (Szubjektív emlék: középszintű kultúrfunkcionárius szavai: majd akkor adjunk rádióműsort sváboknak, tótoknak, ha Erdélyben a magyar kisebbség kollektív jogokat kap.) – Történeti szempontból hamis érvelés: bizonyítható, hogy a szomszédos országok kormányzatai 1920 óta, a békeszerződés óta mindig is függetlenítették magukat a magyar kormányzat kisebbségi politikájától...

Kérdés: Miért nem képes a térség politikai szerveződése olyan nemzetközi konvenciókat kialakítani, amelyek nemzetközi intézkedésekkel kényszerítik a nacionalista kormányzati politikát a kisebbségi nemzetek jogainak biztosítására?

• Sajnos hiányzik a magyar értelmiségből annak megfogalmazása: az új kisebbségi politika lépései a magyar nemzet és a magyar állam legsürgetőbb érdekeinek felismerései közé tartoznak. A 20. század végén Magyarország sok tekintetben kritikus pontra érkezett. Az értelmiségnek fel kell figyelnie: a hatvanas évektől eddig nem ismert kultúrák emelkedtek elének termelésben, sőt lassan kultúrában is a „világpiacra”. Mi – és szomszédaink is – nem 1920-ban, hanem most lettünk valójában „kis” nemzetek. Vakság – és provincializmus nem felismerni – a nemzetközi kényszer kora köszöntött ránk. Országaink napi politikai és kulturális gyakorlatában mégis ellenirányú a fejlődés: kisállami bezárkózás, utazási, kereskedelmi korlátozás, ún. nemzeti védvámokkal. – De beszéljünk csak Magyarországról. Tények: lassan a történettudományunk, éppen úgy, mint a kereskedelemnek, nincsenek anyanyelvi szintű fordítói, nem tudunk idegen nyelven hibátlan cikkszövegeket, ipari, mezőgazdasági termékek prospektusait adni partnereink kezébe. (Német vonatkozásban: kihál az utolsó „sváb” és zsidó középosztálybeli generáció, amely még „von Haus aus” tudott németül.) Vagyis: a magyarországi német, szerb, román, szlovák nyelvű iskolák kifejlesztése nem csak a „sváb”, szlovák stb. gyermekek számára – de nemzeti érzelmeik miatt – fontos. Térségünk államainak – Magyarországnak és szomszédainak is – hozzá kell szokniuk minél gyorsabban a *soknyelvűséghez*, a *sok kultúrához*, az idegennyelvűség fejlesztéséhez. (Szubjektív emlék: a mi generációnkbeli milyen irigységgel nézte a kollégiumban a „sváb” barátokat, akik otthonról hoztak egy „idegen” nyelvet – Hambuch.)

Kérdés: vajon elbírja-e a kisiskolás gyermek a kétnyelvű oktatást, s még a kötelező harmadik nyelvet?

Az értelmiség egy része még inkább csak érzi, mint megfogalmazza: a nemzeti kisebbségekkel szembeni új politika a 20.

század végén része a (sztálini) *centralizációs államszervezési gyakorlat felülvizsgálatának*, az alulról szerveződő közösségek tolerálásának. Termelői (szövetkezeti, társulási stb.), vallási (különböző egyházak autonómiája), szokásrendi (egyesületek, klubok) kisközösségeknek.

Kérdés: ki hiszi azt el, hogy erősen szervezett nemzeti államra itt, Európa keleti felén azért van szükség, mert a szomszéd állam – úgymond – revíziós szándékkal veszélyezteti a másik állam egységét?

II. NEMZET, „NEMZETISÉG”. ÁLLAMNEMZET – KULTÚR-NEMZET. Közkeletű felfogás az európai (és így a hazai) történetírásban, politikai gondolkodásban a „nemzet” és „nemzetiség” megkülönböztetése. „Nemzet”-nek nevezzük az államban többségben élő etnikumot, a kisebbségben élőket pedig „nemzetiség”-nek. E felfogás alapja a 19. századi politikai gondolkodás, amelyik „államalkotó” (ma finomabban „többségi”-nek mondjuk) nemzetről beszélt. A magyar állam keretében élő szerbek így „nemzetiség”-nek számítottak, a szomszédos Szerbiában élők „nemzet”-nek. Ezen államközpontú nemzetfelfogás értelmében: a magyarországi magyarok „nemzet”-et, a Romániában élők „nemzetiség”-et alkotnak. Ami szerint ők nem tagjai saját évezredes etnikai közösségeiknek (a magyarországi németek a németeknek, a romániai magyarok a magyarságnak, a magyarországi szerbek a szerbségnek), hanem igazodniuk kell az „államnemzethez”. Történeti szempontból tekintve az etnikai és az állami rendszerek fejlődését: azzal, hogy a „nemzetet” alárendeltük az „állam”-nak, s megindult az államapparátus segítségével az etnikai-nemzeti sajátosságok felszámolása, az emberi kultúra elszegényítését kezdtük meg. Javaslat: ne beszéljünk „nemzetiség”-ről, hanem nemzetekről, beszéljünk magyarországi németekről, románokról stb., mint akik szerves részei, állampolgárai a magyar államnak, munkájukkal, napi tevékenységükkel gazdagítják azt, de akik szerves részei a német, román, szerb stb. (államhatártól független) nemzeti kultúrának, s iskoláztatásban, kultúrájukban, állami közösségi ügyeik intézésében anyanyelvüket szabadon használhatják, szomszédos államokban élő, velük azonos nemzeti közösséggel a kapcsolatot szabadon tarthatják. Ahogy a romániai magyar paraszt, munkás vagy értelmiségi a román állam gazdasági-politikai erősödését szolgálja, úgy nemzeti tekintetben szerves része a magyar nemzetnek, amely a magyar államon kívül jelenleg Csehszlovákia, a Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia és Ausztria területén él. Ezért is javasoljuk szakítani a nemzetfelfogásban az egyoldalú államközpontúsággal, amely végső törekvésében az állami és a nemzeti hovatartozást azonosítani kívánja. Ezért javasoltuk – immáron több mint tíz esztendeje – a marxista irodalom nemzetfelfogásának felülvizsgálatát: nemzetfelfogásunk államközpontúságának megszüntetését, az *államnemzet* (gyakorlatilag az állampolgárság) mellett a *kultúrnemzet* (az állami hovatartozástól független nemzeti közösség) fogalmának beültetését gondolkodásunkba. Nemcsak a tudományos, de a politikai gondolkodásunkba is. Természetesen nem fogalmakról, elnevezésekről, hanem nézetváltozásról van szó.

Kérdés: Képesek vagyunk-e elviselni Magyarországon, ahol pedig kis számú a nem magyar népelem, hogy svábok, szerbek stb. állampolgári jogukat saját anyanyelvükön gyakorolják?

III. A SZTÁLINI HAGYOMÁNYOK TOVÁBBÉLÉSE. A jelenünk problémáit történeti szemmel követve igyekezzünk az utóbbi időben rámutatni: a közép-kelet-európai régióban a kisállamok rendszerének kialakulása mennyire a létrejövés pillanatainak (1919–1920, illetve 1945–1948) volt a terméke, és mennyire zsákutcás fejlődésnek bizonyult. S hogy a másik alternatíva a föderatív vagy más közös intézményeket kialakító államszervezési tervek elsősorban az 1948-ban kibomló hidegháború és a sztálini államszervezési elvek miatt buktak el! S hogy ez utóbbiak történelmileg rendkívüli lehetőségeket tartalmaznak máig!...

Ezzel összefüggésben felülvizsgálandó a munkásmozgalom nemzetkonceptiója, illetve a nemzet és állam viszonya a szocialis-

* Vázlat a magyarországi németek történetének konferenciáján elmondott zárszóhoz. 1987. március 6.

ta országokban... Visszanyúlni a századfordulóra az osztrák és az orosz szocdem párt közötti vitához. Az osztrákok felfogása: egy államon belül a munkáspárt a különböző nemzeti-etnikai elvek szerint szerveződik, tartsa tiszteletben az államon belül a kulturális-nemzeti autonómiát. Az osztrák párt így kívánt igazodni egy lehetséges soknemzetű, föderatív állam programjához. Az orosz szociáldemokrata párt programját Sztálin fogalmazta meg egy brosúrában, 1913-ban. Ez a felfogás természetesen az (orosz) állam egységéből indult ki, s a munkáspárt az egységes centralizált állam szerint szerveződik, felül áll a nemzeti-etnikai elven, és ellene van a kulturális-nemzeti autonómiának. (Zárszóban nincs lehetőség kifejtetni, hogyan módosul ez a – Lenin által is osztott álláspont az 1920-as években, de hogyan lesz az alapeszméből – az államon belüli egy, a nemzeti kereteken túlemelkedő párt eszméjéről – a párt a soknemzetű szovjet állam egyik összetartó, nemzetek fölé emelt intézménye.) Témánk szempontjából fontos: 1948 után Sztálinnak ez az 1913-ban írott brosúrája („Marxizmus és nemzeti kérdés”) lesz az alapirodalom a szocialista országokban. Tankönyvek, továbbképzési tanfolyamok vezérgondolatai íródtak Sztálin e műve alapján, amely se megértést nem tanúsított a nemzetek kulturális autonómiájával szemben, de az állami szerveződési elvet emelte a nemzetfelfogás központjába.

IV. KOLLEKTÍV FELELŐSSÉG, ASSZIMILÁCIÓ. Történetírásunk évtizedeken át a nemzeti kérdés történetét a nemzeti hagyomány történeteként kezelte. E nemzeti hagyományban az osztályszempontok vagy osztálykötődésen felüli, „össz nemzeti” érdekek szerepét vitatták (lásd ún. Molnár Erik-vita az 1960-as években), illetve a történetírás nemzeti látószögéről folyt a vita. Ezek a viták a térségbeli nemzeti összeütközések vonatkozásában kevés újat hoztak, inkább a polgári-marxista történetlátás összeütközésében, a polgári kori és – Molnár Erik készéről – a személyi kultuszos magyar nacionalizmus leküzdésében jelölték meg céljukat. Újat azok a kérdésfeltevések jelentettek az 1970-es években, amelyek a békeszerződés (korábban a szomszédos; országok miatt szégyenlősen) és az asszimiláció (korábban a szláv, sváb, román, zsidó „érzékenység” miatt taktikusan) megkerült kérdéseire igyekeztek a figyelmet fordítani.

• *A németek története* vonatkozásában a békeszerződés kérdése (mivel a németek nem akartak Magyarországból kiszakítani részeket sem 1919–20-ban, 1945-ben pedig még kevésbé) nem területi viták felelevenülését jelentették, hanem a kitelepítés, illetve a *kollektív felelősség* korábban nemzetközileg elfogadott és alkalmazott elveinek felülvizsgálatát. (Balogh Sándor úttörő kutatásai ismeretek a hazai közvélemény előtt.) A kitelepítést ma már (világnézet-től függetlenül) negatívan értékeli minden korszerű történetíró. Ennek az elvnek elfogadása a politikai gyakorlatban nem volt más, mint az *államnemzeti elv legdurvább kifejezésre juttatása*. A németeket telepítjük „haza” „államukba, Németországba, a magyarokat „haza” Magyarországra, a szlovákokat „haza” Csehszlovákiába stb. (Szubjektív megjegyzés: már egyetemi hallgató korunkban feltettük tanárunknak a kérdést: miért feledkezünk el arról, hogy az akkor testvéri Romániából kitelepítés nem történt. – A mai történelmesz nosztalgijája a mindig vágyott jó román–magyar viszony iránt.) Később derült ki: a felvidéki magyaroknak a mai Szlovákia a „haza”, a magyarországi németeknek pedig Magyarország. Ennek kritikája – szerintünk – ismét nem nemzeti „elvek” miatt, hanem gyakorlati okokból szükséges: Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország legjobb termelőerejű parasztjait, iparosait dobta ki „svábok” néven. Mint ahogy a térség zsidóságának pusztításában is elfeledkezik történetírásunk és közgondolkodásunk is megmutatni a fasiszmus, az antiszemitizmus primitív közösségellenességét: milyen visszaesést jelentett hosszú távon, máig érezhetően ezen országok termelőszervezetében a zsidóság képviselte kereskedelmi-értelmségi-ipari erő kiesése. (Szubjektív megjegyzés: ezt a történelmi tény, aktualitásként, minden újraéledő antiszemitizmus és nacionalizmus figyelmébe is ajánljuk.

A *kollektív felelősség* eszméjének keletkezéstörténete az őstársadalmak korába vész. Továbbélésének története a szokásjogban feltáratlan. Azonos etnikumú vagy felekezeti csoportokat (kollektívumokat) tesznek felelőssé politikai-gazdasági bajokért. Kitejedése a 20. század, amikor a kollektív felelősséget az állami-nemzetközi élet alapelvei közé engedik. Mind a fasiszmus, mind az antifasiszmus alkalmazta ezt politikájában. Végül is a zsidóság elleni fasiszta állami fellépés ugyanúgy ezen a gondolkodási reflexen alapszik, mint ahogy a világháború után a németek, magyarok kollektív felelősségének megállapítása. Itt nálunk és a szomszédos országokban. Szubjektív megjegyzés: egyetemi tanulmányaink egyik legmegdöbbentőbb történelmi információja volt, hogy a szomszédos Csehszlovákiában 1945 után a magyaroktól kollektíve megvonták állampolgári jogait.) – Történetírásunk és politikai gondolkodásunk számára általában elgondolkodtató az *egyéni és a kollektív felelősség viszonya*: ha zsákutca az etnikai vagy vallási-felekezeti csoportokra alkalmazott *kollektív felelősség* elve, miért fogadjuk el azt *társadalmi osztályokra, rétegekre*? Hiszen az egyén mindennapi életét az osztályhoz tartozás intézményei, összetartó erői még kevésbé szövik át, mint a nemzeti (nyelvi, szokásrendi stb.) vallási (felekezeti, egyházi) kapcsolatok. S mégis nem egyéni cselekedetei szerint, hanem kollektív minősítés (osztályhoz, réteghez tartozás) alapján vonjuk (vontuk) felelősségre emberek csoportjait. Ugyancsak ellenkező előjellel: egyéneket részesítünk kiváltságban pusztán osztály- vagy rétegből származás alapján. Vajon nem a mi, 19–20. századi baloldali értelmiségiek nagy tévedéséről van-e szó, akik a kollektív felelősséget vagy dicséretet társadalmi hovatartozás alapján kitermeltük? (Szubjektív megjegyzés: értelmiségi foglalkozású szülő gyermeke dolgozhat „fizikai”-ként, érettségi után, mégis szülei szerint fog minősülni, „csak” értelmiségiként – az egyetemi felvételi vizsgán.)

•• *Asszimilációról* beszélve a történelmi irodalom és politikai gondolkodás egyaránt az államon belüli többségi nemzethez való igazodásra, mindenekelőtt a kisebbségi nyelv feladására gondol. Ebből a szempontból ítéli „pozitívnak” vagy „negatívnak” az asszimilációt. Az új szempontú történelmi vizsgálat azonban az asszimilációban két vagy több nemzet együttélésének *társadalmi-szokásrendi kölcsönhatásait* keresi. A magyarok az évszázadok során legalább annyira „svábos”, „zsidós”, „tótos”, „rácok” stb. tulajdonságot szívtak magukba, mint ezek „magyar”-okat. (Viselkedési, gondolkodásmódbeli, magukkal hozott mihez-értés; étkezési, lakás stb. szokások.) Az asszimiláció így nem politikai-ideológiai, hanem társadalmi folyamat. *Nem a „gyengébb” idomul a másikhoz, hanem kölcsönösen törődnek egymáshoz.* (Egyetemi emlék: francia diáktársaink 1964-ben figyelmeztetnek, milyen nagyszerű, hogy a mi társaink között Skrapits éneklő délszláv Mariankát, Kolbach a német In dem Tal steht eine Mühle-t. Milyen kár, mondják, hogy ők, a franciák elnemzetlenítették országuk népeit.) Az asszimiláció a mindennapi életben (különböző etnikumúak házasságában, családjában, munkahelyén) különböző évezredek kultúrák találkozása, gyakran ütközése. Tanulságos munka volna: köznépi emberek genealógiája Magyarországon. Csak a neveket tekintve is: páratlan „keveredés”. (Szubjektív élmény: nem értettük, miért mennek a „magyarok” meg a „svábok” a tököli „rácok”-hoz kocsmába, ha a „rácok” „bicskások”.) Egymással szembeni kölcsönös kihívások. Vajon nem ez a keveredés adja a Kárpát-medence annyit emlegetett „szellemi génbank”-jának erejét? A *kisállamiságok* természetesen mindezt elvágták: nyomorúságos határokkal szabdalták szét a munkaerő-áramlás természetes gazdasági érdeket követő útját; a többségi nemzethez igazodásra kényszerítik a kisebbségeket. (Gyermekkori emlék 1954-ből, az állami-nemzeti elv érvényre jutásáról a köznapi életben: a ráckevei HÉV-en rászólnak a soroksári „svábok”-ra, tököli „rácok”-ra, beszéljenek magyarul, mivel Magyarországon élnek.)

Kérdés: Vajon nem egy új generáció kell ahhoz, hogy egy új politikát, amely történelmi szükség, kibontson?

GLATZ FERENC